

חג הפסח וליל הסדר – קנין החירות והעבדות

זמן חירותנו

הנה אנשי כנסת הגדולה תיקנו את הנוסח של תפילות וקידוש, וקבעו לקרוא את חג הפסח "זמן חירותנו". הרי שזהו תוכן ענינו של היום טוב של פסח, שנקבע על זה שיצאו בני ישראל ממצרים מבית עבדים לחירות עולם.

והנה כאשר נתבונן בפרטי היציאה ממצרים, נראה שהיא קרתה בכמה שלבים. בליל ט"ו פרעה נתן לבני ישראל רשות לצאת ממצרים, וביום ט"ו יצאו בפועל. אולם עדיין לא משכו המצריים את ידיהם מבני ישראל, ורדפו אחריהם והשיגום על הים. ואז קרע הקב"ה לבני ישראל את הים, והעביר אותם בתוכו, והטביע בו את המצריים, ובזה נגמרה ונשלמה היציאה ממצרים וזכו בני ישראל להיות בני חורין.

וכן מבואר מהא דאמרינן בגמרא (ברכות יב, ב):

אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל שלא אמר אמת ויציב שחרית וכו' לא יצא ידי חובתו. [רש"י שם ד"ה שנאמר - וברכת אמת ויציב כולה על חסד שעשה עם אבותינו היא, שהוציאם ממצרים ובקע להם הים והעבירם.]

הרי דכדי לקיים מצות זכירת יציאת מצרים, צריכים להזכיר היציאה ממצרים וגם קריעת ים סוף. ונראה שטעם הדבר הוא כנ"ל, דעד קריעת ים סוף עדיין לא יצאו לחירות, שעדיין היה ביד המצריים הכח להחזירם, ולא נחשבו בני חורין גמורים עד אחר קריעת ים סוף.

אך לפי זה לכאורה קשה, למה קבעה התורה הזמן של סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן, שאז עדיין לא נשלמה יציאתם ממצרים, הלא כיון שלא נגמרה החירות עד יום שביעי של פסח, אם כן הוא היום הראוי לקיים כל המצוות שאנו עושים בליל הסדר.

וגם במצות סיפור עצמה אין אנו מזכירים אודות קריעת ים סוף אלא דרך אגב וגררא, ולכאורה קשה, כיון שהיא היתה גמר היציאה, למה אין מאריכים בזכרונה בקיום מצות סיפור יציאת מצרים, הלא דבר הוא.

מצות זכירה ומצות סיפור לימות המשיח

הנה יש מצוה מן התורה לזכור יציאת מצרים בכל יום, כמו שכתוב (דברים טז, ג)

"למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך". וידועה הקושיא, למה לא מנה הרמב"ם מצוה זו במנין התרי"ג מצוות.

ומתרצים בשם הגר"ח (עי' הגדה מבית לוי) על פי מה דאיתא בגמרא (ברכות יב, ב):

תניא אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, והלא כבר נאמר הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם.

ומבואר מדברי הגמרא דמצות זכירת יציאת מצרים בטלה לעתיד לבוא. והנה הרמב"ם (שרשים לספר המצוות) כתב דאין מונין למצוה ממנין תרי"ג דבר שהוא רק לשעה, אף שבודאי יש חיוב לקיימו. ולכן לא מנה הרמב"ם מצות זכירת יציאת מצרים כיון שעתידה ליבטל.

ומקשים העולם על תירוצו של הגר"ח, הא הרמב"ם מנה למצות סיפור יציאת מצרים במנין תרי"ג, ולכאורה כשם שמצות זכירה בטילה בימות המשיח, כך מצות סיפור, ומה הוא ההבדל ביניהן.

עבודת ליל הסדר – עבדות

ונראה דמשתי קושיות אלו יש מקור נאמן לחידושו של רבי ירוחם ליוואויץ זצ"ל. ומעשה שהיה כך היה, שרבי ירוחם שאל לרבי יחזקאל לעווינשטיין זצ"ל, מה היא עיקר עבודת ליל הסדר. והשיבו רבי חצקל, שלדעתו האדם צריך לעמול בליל הסדר לקנות אמונה. ואמר לו רבי ירוחם שהאמת היא שעיקר עבודת ליל הסדר הוא קנין העבדות.

ולפי דברי רבי ירוחם מובן היטב למה אנו מצווים במצות סיפור יציאת מצרים ועבודת ליל הסדר, אף על פי שלא נגמרה היציאה עד יום השביעי בקריעת ים סוף. כי יסוד מצוות ליל הסדר הוא קנין העבדות, שמקבלים עלינו עול מלכות שמים להיות עבדי ה'. ואף על גב שלא יצאנו לחירות עד יום השביעי, אבל קבלת העבדות היתה באותה לילה, ולכן דוקא בליל ט"ו אנו מחוייבים לקיים כל מצוותיה.

ולכן המעשה של קריעת ים סוף אינו חלק עיקרי מסיפור יציאת מצרים, כי קריעת ים סוף היתה השלמת החירות, ועבודת ליל הסדר היא קבלת העבדות.

ובזה מבואר גם כן החילוק בין מצות זכירת יציאת מצרים ומצות סיפור יציאת מצרים. כי יסוד מצות זכירת יציאת מצרים הוא לזכור היציאה לחירות. ולכן אנו מחוייבים לזכור בה קריעת ים סוף, שהיא גמר היציאה. ובודאי כשנצא לחירות משעבוד מלכיות לעתיד לבוא בנסים ונפלאות של גאולה העתידה, אותה יציאה לחירות תהיה גדולה יותר מיציאת החירות שהיתה במצרים, ושוב לא נהיה מחוייבים להזכירה, ואין מצוה זו נוהגת לעולם.

אבל מצות סיפור יציאת מצרים, הלא יסוד ענינה הוא לקבל על עצמנו להיות עבדי ה', ובאמת קבלה זו נתהוותה בליל ט"ו של פסח מצרים, ולא נתבטלה לעולם, ולכן גם המצות סיפור לא תתבטל לעולם, ואף לימות המשיח נהיה מחוייבים בה. ולכן שפיר מנה אותה הרמב"ם בין התרי"ג מצוות.

מתחיל בגנות

ונראה להביא עוד ראיה ליסודו של רבי ירוחם זצ"ל, שהענין של ליל הסדר הוא קבלת עבדות. הנה תנן בפסחים (דף קטז, א), מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ע"כ. ואמרינן עלה בגמרא (שם):

מאי בגנות, רב אמר מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ושמואל אמר עבדים היינו.

הרי שנחלקו רב ושמואל אם הגנות שצריכים להתחיל בה את סיפור יציאת מצרים, היא מה שמתחילה היינו עובדי עבודה זרה, או מה שמתחילה היינו עבדים לפרעה במצרים. וכתב הרי"ף שם ז"ל, והאידנא עבדינא כתרוייהו, עכ"ל. והיינו שאנו מקיימים את שתי הדעות, ואומרים בין "מתחילה עובדי עבודה זרה וכו'", ובין "עבדים היינו".

אך קשה, הלא גם רב מודה שהיינו עבדים לפרעה במצרים, ושהוא חלק מהגנות של כלל ישראל, ובודאי שיש להזכיר זאת בסיפור יציאת מצרים. רק דסבירא ליה שמתחילין מן הגנות של עבודה זרה. ואם כן אין אנו עושים כשניהם, אלא עבדינן כרב, כי אף שמזכירין גם כן הגנות של עבדים היינו, אבל מתחילין כרב, ואיך קאמר הרי"ף דעבדינן כתרוייהו.

ונראה שמהלך הדברים כך הוא. דיסוד פלוגתת רב ושמואל אינו רק באיזה גנות יש להתחיל, אלא דנחלקו מה עיקר המטרה של מצות סיפור יציאת מצרים. והיינו

דשמואל סבירא ליה דתכלית המצוה היא כדי לאמת ולחזק האמונה בלבנו, ומשיגים את זה על ידי הסיפור של השעבוד והגלות, והגאולה והיציאה מהם, ולכן יש להתחיל בגנות של עבדים היינו. אבל רב סבירא ליה שיסוד מצות סיפור יציאת מצרים הוא קבלת העבדות, שזכינו לזה שהקב"ה קרבנו להיות עבדי ה', ולכן מתחילין בגנות שמתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו.

וזהו דקאמר הרי"ף "עבדינן כתרווייהו", כוונתו לומר שעבודת ליל הסדר כוללת את שניהם, בין לקנות את האמונה, ובין להכניס את עצמנו לעבדותו של הקב"ה.

מהותו של עבד ה'

מאחר שזכינו לברר את יסודו של רבי ירוחם זצ"ל, שעבודת ליל הסדר היא לקנות מעלת עבדי ה', יש לנו לבאר מה הוא תוכן ענינו של "עבד ה'".

הנה אחת מעצות היצר הרע היא, לטשטש ולבלבל את שכלנו, שלא נבין כראוי ערכיים רוחניים, כדי שלא נשתדל לקנותם. והן הן דברי המסילת ישרים (הקדמה) בענין החסידות:

עד שיידמו רוב בני האדם שהחסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה ווידויים ארוכים מאד, צומות קשים, וטבילות קרח ושלג, כולם דברים אשר אין השכל נח בהם ואין הדעת שוקטה.

וכן הוא הדבר אצלנו, שאנו חושבים ש"עבד ה'" הוא איש זקן שאין לו שום שייכות לעניני עולם הזה, החי חיי צער, ואין לנו ציור אמיתי מה הוא עבד ה'. ולכן אנו מרגישים שלהיות עבד ה' הוא דבר כל כך רחוק מאתנו, ואין אנו רוצים לקנות מעלה זו. ולכן נרחיב קצת את היריעה לברר ענין זה, כדי להכיר את אמיתת ענינה של עבדות ה', ועל ידי זה ידע כל אחד שהוא שייך אליה וגם העבדות תהיה דבר שירצה ויחמוד לקנותה.

עבד מלך – מלך

ונראה לבאר, שהענין של עבד ה', היינו כמו להיות עבד של מלך. והיינו, שהקב"ה הוא מלך המנהיג את עולמו, והוא הפקיד את עבדיו להיות שלוחיו לבצע את שליטת מלכותו.

למשל, הרי המלך אחראי על הכלכלה של מדינתו. אולם אין המלך מנהיג את זה בעצמו אלא הוא ממנה פקידים ושרים, וכל אחד יש לו את המשימה שלו - יש אחד הממונה לברר את המציאות, ושני מופקד ללבן את החכמה, ושלישי אחראי על חקיקת חוקים - ובין כולם משתלמת מלאכת המלכות. והמלך עומד על כולם, משגיח עליהם לראות שכל אחד מקיים את תפקידו כראוי. וזהו תוכן הענין של "עבד מלך", שהוא מוציא אל הפועל את כח המלכות של אדונו.

ועבד נאמן אינו רק עושה מה שצריך לעשות כדי לצאת ידי חובתו, אלא הוא מכניס את כל עצמותו וישותו בתוך העבדות שלו, שכל מבטו ומגמתו הוא היאך לקיים את המוטל עליו על צד היותר טוב.

וזהו הענין של "עבד ה'". הרי הקב"ה הוא מלך העולם, וקבע שעולמו יתנהג על פי רצונו - שיהיה עולם של חסד, עולם מלא קדושה. והוא הטיל עלינו את התפקיד לקיים רצונו ולגלות מלכותו בעולם.

הרי דוד המלך, מלכותו היתה נמשכת ארבעים שנה, וניהל את כלל ישראל. הוא יצא למלחמה על אויביו, והיה מכיר ובקי בכל תכסיסי מלחמה, מנהיג תקיף ואיתן. וגם היה עבד ה', ואין שום סתירה בין היותו מלך גבור ובין היותו עבד ה', כי אדרבה, הלא התואר "עבד ה'" ראוי למי שמגלה תוקף מלכותו בעולם.

מאויבי תחכמני

גם אנחנו יכולים להיות עבדי ה', אבל צריכים להכין עצמנו כראוי לכך. ונקח לדוגמא מה שהיה בימי הביניים אצל הגויים, שהיו אנשים שנקראו "אבירים" (→), שהתחילו ללמוד את דרכי המלחמה כבר בגיל רך, כבן 3 או 4. וכל ימיהם גדלו כך, עד שהיו מלומדי מלחמה, בעלי אומץ ועוז. והם היו עבדי המלך, ועל ידם נתקיימה המלכות באותן ימים.

וזה לעומת זה עשה האלקים, שכמו שהם היו עבדי מלכות בשר ודם, כך אנו יכולים להיות עבדי מלך עליון. מתחילים בגיל רך ללמוד אל"ף בי"ת, וממשיכים כל ימינו בלימוד ועלייה, גידול והתפתחות עד שאנחנו ראויים להיות עבדי המלך, לקיים תפקידנו בממלכת שמים. אי אפשר להתעורר בגיל מבוגר ולהעשות עבד ה' ביום אחד, צריכים להתחנך ולהתרגל לזה לשנים ארוכות. כי האדם צריך להכיר שכל ישותו ומציאותו תהיה להיות עבד ה', שזה יתפוס את כל מהותו.

מעבדות פרעה לעבדות המקום

ובני ישראל קנו מעלה זו ביציאת מצרים. כאשר היינו בגלות מצרים, היינו עבדי פרעה. פירושו, שהיינו משועבדים לפרעה, כל מציאותנו היתה תחת ממשלת פרעה, לא היו לנו רצונות ושאיפות של עצמנו, רק לעשות רצון פרעה, לתוכנית שלו ולמטרה שלו.

ולכן פרעה עשה דברים הרבה לשבר את רוחם של ישראל, וכמו שביארנו במקום אחר. כי תכליתו היתה שלא רק נעשה את עבודתו, אלא שהמהות של כלל ישראל תהיה משועבדת לו, שהמהות שלנו תהיה "עבדי פרעה". וכל מגמתו היתה להפקיע ממנו היכולת להיות עבדי ה', כי אי אפשר שיהיו לאדם שני אדונים, ומי שהוא עבד פרעה, אין ביכולתו להיות עבד ה'. ופרעה כמעט הצליח, עד שאילו היו ישראל נשארים במצרים לעוד רגע, כבר אבדה תקוותם וסברם ליגאל.

אבל ביציאת מצרים הקב"ה גאל אותנו מידו, והיינו שהוא שינה את מהותן של ישראל, הוא ביטל מעליהם את העבדות של פרעה, והטיל עליהם את התפקיד של קיום מלכותו יתברך בעולם, דהיינו להיות עבדי ה'.

להיות עבד ה' – עבדות ממושכת

הנה בחור חושב, מה עליו לעשות להיות עבד ה'. אמנם צריכים לדעת, שעבדות של הקב"ה אינה דבר שמקיימים ביום אחד. הנה אם תסתכל בעולם תראה הרבה אנשים שהשיגו איזה מעלה. יש תלמידי חכמים, מרביצי תורה, דיינים ופוסקים. יש עסקנים, בעלי צדקה, בעלי משפחה. והנה כל אלו לא הגיעו למדרגתם בין לילה. אלא, השיגו אותה מתוך עבודה ממושכת של שנים ושנים, שנים של לימוד, של עמילות, של עבודה. וכל אחד מצא את מקומו ואת תפקידו.

וכך צריך כל צעיר לדעת, שיש להקב"ה תפקיד מיוחד בשבילו, עבדות שלו, ועליו לתכנן את עצמו לזה, על ידי שהוא יכיר שיש לו תפקיד, אף אם עדיין אינו מכיר מה הוא בדיוק. ועל ידי שישים מבטו לזה, אזי לבסוף יגיע וימצא המקום שהוא יכול לתרום בשביל הקב"ה ומלכותו.

וכמו שבכל דבר שבעולם, כדי לקנות איזה מעלה בעניני עולם הזה, צריך האדם לעבוד על זה כל יום ויום לתקופה ארוכה, כך הוא במעלת עבד ה', שאין אדם מגיע לדרגה זו אלא על ידי שעובד מדי יום ביומו שנה אחר שנה. ועיקר העבודה

הוא בשכלו ובדעתו, לשנות את מהלך המחשבה שלו, שיעמידם על הדרך של עבדות ה'.

פסח – זמן הקנין של עבדות ה'

אולם אף שאי אפשר להשיג מעלת "עבד ה'" ביום אחד, אבל סגולת הזמן של חג הפסח היא, שבו יכול האדם להעמיד את עצמו על הדרך הנכון, על המסילה העולה בית ה', לכוון את פעמיו בכיוון שיביא אותו אל מטרתו.

הנה רוב אנשים לא מכירים את חשיבות חג הפסח. רובם עוברים עליו בלי לחשוב כלל על תוכן החג, ויש רק מעט שישתדלו להפיק ממנו איזה תועלת רוחנית. ואף אלו סוברים שבפסח צריכים לעבוד על אמונה והכרת הטוב. ובודאי שגם זה נכון, ומדות אלו הן ההקדמות לקנין העבדות. אבל מי שמכיר את האמת, יוכל לקנות בימים אלו את שורש מדת העבדות, להעמיד עצמו על הדרך להיות "עבד ה'", שכל מגמתו ומציאותו היא לגלות כבוד מלכותו בעולם.

ולכן בגישתנו לעבודת ליל הסדר, יש לנו לדעת מה היא החובה המוטלת עלינו. והיינו לעסוק במצוות הלילה, ובפרט במצות סיפור יציאת מצרים, מתוך ההכרה שעל ידי כל מה שאירע לנו בליל התקדש החג, נכנסנו להיות עבדי ה', ובכל שנה ושנה יש לנו לחזור על קבלה זו ולחדשה, מתוך התבוננות ועיון בסיפור של יציאת מצרים וקיום מצוות ליל הסדר.

גאולה על ידי תפילה וברית

תכלית גזירות פרעה

פרעה פותח את גזרותיו על בני ישראל עם התיבות "הבה נתחכמה לו" (שמות א, י), הרי שבא על כלל ישראל בהתחכמות גדולה. ויש לעיין מה היא החכמה של גזירות פרעה, ומה התכוין להשיג בהן.

הנה כתוב (שמות שם פסוק יג): "ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך". ופירשו חז"ל (סוטה יא, ב), אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, שהיו מחליפין מלאכת אנשים